

УДК 821.51

Мурахас Лиля Наримановна, магистрант 1 курса специальности "Крымскотатарский язык и литература" кафедры крымскотатарской филологии, Института филологии КФУ имени В.И. Вернадского

e-mail: Ayshe66-2008@mail.ru

Научный руководитель: Джемилева Айше Аблямитовна, кандидат филологических наук, доцент кафедры крымскотатарской филологии Института филологии КФУ имени В.И. Вернадского, г. Симферополь, Республика Крым, Российская Федерация

e-mail: Ayshe66-2008@mail.ru

УМЕР ИПЧИНИНЪ НЕСИР ЭСЕРЛЕРИНДЕ АКС ЭТИЛЬГЕН МЕВЗУЛАР (ТЕМАТИКА В ПРОЗЕ УМЕРА ИПЧИ)*

Аннотация. Работа посвящена исследованию прозы Умера Ипчи. Свои первые произведения - стихотворения "Медресе", "Эвлерге бакъкъанда" – "Если смотреть на дома", "Гъязы Мансур" и другие У. Ипчи написал в 1915 году, во время учёбы в Уфе. Однако автор не ограничился написанием поэзии, его творческому таланту и воображению необходимо было широкое поле, и он пробует свои силы в прозе. У. Ипчи расширил признаки жанра рассказа и повести. Его рассказы "Зейнеп тизе", "Къакълыкъ базары", "Ачлыкъ хатирелеринде", "Куреш", "Авджы", "Багъчеван", "Къартлар", "Назифе" и другие – отличаются высокими идейно-художественными особенностями. Рассказ писателя "Ачлыкъ хатирелеринден" (1927) воспроизводит тему голода в Крыму. Особый интерес у читателей вызывает рассказ "Къартлар" (1935). В

* Статья прочитана на V Всероссийской научно-практической конференции «Тюркология: вчера, сегодня, завтра» (22 апреля 2021 года). Организатором мероприятия выступила кафедра крымскотатарской филологии Института филологии (структурное подразделение) ФГАОУ ВО "Крымский федеральный университет им. В.И. Вернадского" (г. Симферополь, Россия)

произведении Умер Ипчи создаёт яркий образ трудолюбивого народа. Таким образом, богатое литературное наследие писателя помогает в изучении родного языка, истории, литературы, прививая высокие человеческие качества и чувства.

Ключевые слова: Умер Ипчи, проза, тема, крымскотатарская литература.

Murakhas Lilya Narimanovna, 1st year undergraduate in the specialty "Crimean Tatar Language and Literature" of the Department of Crimean Tatar Philology, Institute of Philology of KFU named after V.I. Vernadsky

e-mail: Ayshe66-2008@mail.ru

TOPIC OF THE PROSE DIED IPCHI

Annotation. The work is devoted to the study of the prose of Umer Ipchi. His first works - poems "Madrasah", "Evlerge bakkanda" - "Looking at houses" "Gazy Mansur" and others U. Ipchi wrote in 1915, while studying in Ufa. However, the author did not limit himself to writing poetry, his creative talent and imagination needed a wide field and he tries his hand at prose. U. Ipchi expanded the features of the genres of the story and the story. His stories "Zeynep tize", "Kaklyk bazaars", "Achlyk hatirelerinde", "Kuresh", "Avdzhy", "Bagchevan", "Kartlar", "Nazife" and others are distinguished by high ideological and artistic features. The story of the writer "Acholi hatirelerinden" (1927) reproduces the theme of the famine in the Crimea. The story "Kartlar" (1935) is of particular interest to readers.

In the work Umer Ipchi creates a vivid image of a hardworking people. Thus, the rich literary heritage of the writer helps in the study of the native language, history, literature, instilling high human qualities and feelings.

Keywords: Ipchi died, prose, theme, Crimean Tatar literature.

Меселенинь кьоюлмасы. Умер Бекир огьлу Ипчи (эдебий лагъабы Алкедай) (1897-1955, январь 11) Багъчасарайда къайышчы эснаф Ипчи

Бекирнинъ аилесинде догъды. Балалыкъ чагъында оксюз къалгъаны ичюн 8-9 яшларында энди бир локъма отъмек хатирине чешит ишлерде чалышып башлай, шорбаджыларнынъ къамчысыны да, сёгюши ве сюмсюклерини де ашай. Бойледже, онынъ ильки мектеби халкъ ичинде кечирген омюри олды. Ниает, 1911 сенеси о Тавдайир кой мектебине окъумагъа кире, сонъра исе медресеге авуша. Лякин мындаки оджаларнынъ залымлыгъына чыдаялмай ве окъув шариаитинден тёньюлип, медресени ташлап кетмеге меджбур ола. 1914 сенеси Уфагъа барып, андаки «Галия» медресесине кире, буюк истекнен Алимджан Ибраимовнынъ эдебият дерслерине къатнай. 1917 сенеси февраль инкъилябынадже мында окъуй ве онынъ мектеп тасили бунынънен тамам ола [5, с. 68].

Ишимизнинъ макъсады ве вазифелери. Умер Ипчининъ иджадыны огренмек ве несир эсерлеринде акс этильген мевзуларны къайд этмек.

Къулланылгъан усуллар: библиографик, тарихий-эдебий [7].

Къырымгъа къайтып кельген сонъ, Ипчи кой мектебинде оджалыкъ япа, сонъра Къырым девлет татар театринде чалыша, «Енъи дюнъя» газетасында эдебий хадим вазифесинде булуна. Умер Ипчи озюнинъ ильк эсерлерини - «Медресе», «Эвлерге бакъкъанда» шиирлерини, «Гъазы Мансур» ве дигер эсерлерини та 1915 сенеси Уфада окъугъан вакъытында яза. Яш муэллиф «Медресе» шииринде эски медресе аятыны, андаки менфий адетлерни тенкъид эте. «Эвлерге бакъкъанда» шииринде исе джемиетнинъ чешит табакъаларгъа болюнгенини, джемиетнинъ бир къысмыны ачлар, факъырлар тешкиль этсе, дигер бир къысмыны «токъ курсакълы агъалар» тешкиль эткенини тасвирлей:

Анавы эвде токъ къурсакълы агъалар бар,

Мынавы эвде ач къурсакълы агъавлар бар.

Анавы эвде эр кес куле, джыйынмы бар?

Мынавы эвде эр кес агълай, олюмми бар?

Анавы эвде къумач антер келинлер бар,

Мынавы эвде ач ве чыплакъ етимлер бар.

Анавы эвде залым шишман байлар бар,

Мынавы эвде ёкъсул яшлар, анайлар бар.

Къырымтатар эдебиятынынъ уянув девринде икишаф эткен драматургия, совет девриндеки сана санаты ве драматургиянынъ илерилевине къавий темель олды. Умер Ипчи озюнинъ “Тъарип аскер” (1917) адлы биринджи ширий драмасыны яза. Эсерни саналаштырып, баш рольны озю иджра эте. Шу сенелери дигер тиллерден бир чокъ эсерлер терджиме этилип, саналаштырыла. Умер Ипчи бу ишке айрыджа иссе къоша ве отузынджы сенелери къырымтатар драматургиясыны тедкъикъ этмеге мейдан ярата. Йигирминджи сенелери драматургиясыны тешкиль эткен драматик эсерлернинъ мундериджеси халкъымызнынъ тарихий кечмиши ве бугунинен багълыдыр. Оларнынъ чокъусында тарихий, ичтимаий ве сиясий вакъиалар тасвирлене. Йигирминджи сенелерде халкъымызнынъ тарихындан белли бир девирлерни, белли тарихий ве эфсаневий сымаларны тасвирленген бир сыра эсерлер языла.

Умер Ипчининъ зенгин эдебий яратаджылыгъы шимди де халкъымызгъа ярдым эте, тилимизни, тарихымызни огрете, юксек инсаниетлик дуйгъуларны ашлай. 2003 сенеси “Таврия” нешриятында Шакир Селимов тарафындан тертип этильген Умер Ипчининъ “Мени дувадан унутманъыз” адлы икяелер ве публицистик макъалелер китабы нешир этильди. Йигирминджи сенелернинъ сонъунда театр саналарында халкъымызнынъ тарихий кечмишини айдынлаткъан эсерлер саналаштырыла. Умер Ипчининъ “Ненкеджан ханым” (1926) пьессасы халкъымызнынъ тарихий кечмишине быгъышлана. Бу эсерде эски девирдеки девлет укюмдарларнынъ яшайышы ве авам халкънынъ аджыныкълы вазieti тасвирлене. Отузынджы сенелери драматургиясында янъы омюрнинъ набызы, руху джошкъунлыкънен косътериле. Мемлекеттте зуур эткен социаль денъишмелер, сынфий куреш мейданынынъ къараманлары санада типиклештирилип джанландырыла. Омюрден алынган ири ве уфакъ вакъиалар эсасында инкъиляпнынъ инкишафы ве гъалебе къазанувы тариф олуна .Адий койлюлер,ишчилер санада сиясий джеэттен пишкин ве фааль курешчилер сыфатында такъдим олуналар.

Умер Ипчининъ “Мотор”, “Айыныкълар”, “Азат халкъ” (1930), “Душман”(1933) киби пьесалары о девирде халкъымызнынъ дикъкъатыны къазангъан эдилер. Бойледже, йигирминджи ве отузынджы сенелер драматургиясы, сиясий сарсынтылар девринде шекилленгенине бакъмадан, келеджекте илерилейджек драматургиямызнынъ инкишафына темель къойды.

Эдипнинъ ширий эсерлери 1926 сенеси “Шаркъ къадынлыгъы” серлевасынен чыкъкъан джыйынтыгъындан ве 1928 сенеси чыкъкъан “Куреш ичюн” адлы китабында ер алдылар. Лякин Умер Ипчининъ кениш ичтимаий фикирлерине, бедий тасавурына поэзия майданына эп тарлыкъ эте ве о зияде несирге мейиль бере. Бу саада о, юксек къазанчлар эльде эте. Дженклер ве инкъиялпларнынъ нетиджеси – ачлыкънынъ дешети Умер Ипчининъ ширий, несир ве драматик эсерлеринде тасвир олунгъаны беллидир. Онынъ «Ачлыкъ хатирелеринден» (1927) серлевалы къыска икяесинде Къырымда укюм сюрген ачлыкъны инсанларнынъ арекетлеринде косътере. Икяенинъ башланув усулындан: «1922 сенесининъ март айы эди. Биз: мен, дигер бир оджа даа, сонъра кой къартларындан, Сеид-Ахмет ака хамси балыгъы алмакъ ичюн ялыгъа тюшемиз...»-эсернинъ автобиографик мизаджнен ашлангъан весикъалы икяе олгъаныны сечемиз. Бойледже, Умер Ипчи къыска икяесинде ачлыкъ левхаларыны козюмиз огюнде джанландырып, муим меселелерни чезмеге давет эте. Тувгъан юртында Вататнынъ саип олып яшамакъ киби илери ве буюк гъаени ортагъа сюре. Заманнынъ мерхаметсизлигини, халкънынъ меджалсызлыгъыны тасвир этип, миллетининъ келеджегенини къайгъыргъан сымаларны тасвирлей [3, с. 54].

Умер Ипчи икяе ве повесть жанрларынынъ хусусиетлерини кенишлетти. Онынъ “Зейнеп тизе”, ”Къакълыкъ базары”, ”Ачлыкъ хатирелеринде”, ”Куреш”, ”Авджы”, ”Багъчеван”, ”Къартлар”, ”Назифе”ве дигер эсерлери – юксек гъаелернен ашлангъан эсерлердир. Икътидары гъает кениш санаткяр, Умер Ипчи эдебиятымызнынъ аман-аман бутют жанрларынынъ инкишафында из къалдырды. Лякин онынъ, хусусан, театр санатыны ве драматургиямызны илерилетювде хызметлери айрыджа буюктир. Кунъ тертибининъ энъ джанлы

суаллерине джевап берген пьессалары иле кырымтатар совет драматургиясына темель кыйгъан – Умер Ипчидир. Онынъ аз бир девир ичинде язгъан 20-ге якъын пьессасы миллий театримизнинъ икишафында буюк роль ойнады.

Умер Ипчининъ “Алим” (1924), ”Ненкеджан ханым“ (1926), ”Мотор”, ”Айыныкълар“ (1930), ”Шаин герай” (1929), ”Душман” ве дигер пьессалары кырымтатар совет драматургиясынынъ эсасыны тешкиль этелер. Бунынъле, о догъмуш, севимли халкъыны джиан эдебиятынынъ базы нумюнелери иле таныш этти. Бу ерде бир шейни даа сыйлеп кечмели ки, Умер Ипчининъ эсерлеринден базылары нам-нишансыз гъайып олдылар.

Бир сыра эсерлерини Умер Ипчи Кырымнынъ койлерини доланув вакъытында яза. Шойле эсерлерден бири - «Къартлар» (1935) адлы икяесидир. Эсердеки баш къараманлар «Юкселиш» ве «Танъ» колхозларнынъ эки къарт бостанджысы. Олар къарпыз асравда озъара ярышлашалар. Оларнынъ ярышларында МТС шофери Умер «къудалыкъ» эте. Къартлар шофер вастасынен бири-бирине «къарпыз селямлары» ёллайлар. Ёлланылгъан къарпызлар вира буюклешелер. Къартлар аселет бир кереден кендилери асрагъан энъ буюк къарпызыны косътермейлер... Бойле этип, къартларнынъ ярышы он эки кунъ девам эте. Оны ахыр-сонъу «Юкселиш» колхознынъ бостанджысы Сеитджемиль къарт енъе. Онынъ алып кельген къарпызына акъран танып оламайлар. Лякин Сеитджемиль къартнынъ кунъдеши - Сеттар къартнынъ бунъа ич джаны агъырмай. О, достунынъ мувафакъиетине джангонъюльден къувана. Бу эки аджайип къартнынъ юзюнде Умер Ипчи эмексевер халкънынъ ачыкъ образыны яратты.

Муэллиф бу эки ишкузар къарткъа окъуйдыджа севги беслегени алда, озю де шу колхозларда яшагъан ве къартны бутюн бол юрегинен севе: «Сагълыкънен къалынъыз севгили юртумнынъ колхоз яшлары, сагълыкънен къалынъ, меним унутылмаз, севимли колхоз къартларым!..» - дей муэллиф икяенинъ сонъунда. Янъы девирде къартлар биле зевкънен социализм къуруджылыгъына кыошулалар, чюнки социализм оларны истисмарнынъ къанлы панджаларындан къуртарып, оларгъа сербест яшайыш берди. Олар

артыкъ кендилери ичюн чалышмагъа башладылар, озъ къабилиети ве кучьлерине инандылар.

Нетидже. Бойле этип, Умер Ипчининъ ачлыкъ мевзусына багъышлангъан эсерлери мундеридже джеэтен гъает салмакълыдыр. Языджынынъ эписи несир эсерлери гъае ве мевзу джеэтинден инсанларны тюшонджеге далдыргъан, арекет этмеге чагъыргъан, окъуйдыгъа теренден тесир эткен кыйметли эсерлердир. Эдебиятымызда буюк иджадий асабалыкъ къалдыргъан языджымыз Умер Ипчининъ эр язгъан эсернинъ, эр бир мектюбининъ буюк эмиети бар. Умер Ипчининъ эсерлери яшай ве халкъымызгъа рух берелер.

КЪУЛЛАНЫЛГЪАН ЭДЕБИЯТ

1. Ипчи У. Икяелер (Ю. Болат тертип этти). - Ташкент, 1972. - 145 с.
2. Керимов И. Эдебиятымызнынъ корюмли эрбабы // Йылдыз. - 1987. - 115 с.
3. Къырымтатар ве четэль эдебияты / А. Кокиева, А.М. Харахады. Акъмесджит: Къырымдевокъувпеднешир, 2008. - 240 с.
4. Къырымтатар эдебияты / А. Алиева, Г.Э. Муртазаева. Акъмесджит, Къырымдевокъувпеднешир, 2002. - 240 с.
5. Къырымтатар эдиплери. Омюр ве яратыджылыкълары акъкъында къыскъа малюмат. - Акъмесджит: "Таврия", 2000. - 224 с.
6. Осман А. Эпимиз севген эдип // Йылдыз. - №5. - 1992. - С. 45.
7. Усеинов Т.Б. Эдебий эсернинъ талиль этюв ёллары (орта асырларда язылгъан назм шекиллери эсасында) // Культура народов Причерноморья. – 2001. – № 22. – С.179-182. – ISSN 1562-0808.
8. Хаяли Р. Эгер де мен тылсымлы бир кучьни тапса эдим... // Къырым. - 2006. - С. 2.